

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 йилдан нашр этилади
Йилда 6 марта чиқади

4-2021

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

Муассис: Фарғона давлат университети.

«FarDU. ILMIY XABARLAR – НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК. ФерГУ» журналі бир йилда олти марта чоп этилади.

Журнал филология, кимё ҳамда тарих фанлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссиясининг докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган.

Журналдан мақола кўчириб босилганда, манба кўрсатилиши шарт.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Администрацияси ҳузуридаги Ахборот ва оммавий коммуникациялар агентлиги томонидан 2020 йил 2 сентябрда 1109 рақами билан рўйхатга олинган.

Муқова дизайни ва оригинал макет ФарДУ таҳририят-нашриёт бўлимида тайёрланди.

Таҳрир ҳайъати

Бош муҳаррир
Масъул муҳаррир

ШЕРМУҲАММАДОВ Б.Ш.
ЎРИНОВ А.А.

ФАРМОҢОВ Ш. (Ўзбекистон)

БЕЗГУЛОВА О.С. (Россия)

РАШИДОВА С. (Ўзбекистон)

ВАЛИ САВАШ ЙЕЛЕК. (Туркия)

ЗАЙНОБИДДИНОВ С. (Ўзбекистон)

JEHAN SHANZADAN NAYYAR. (Япония)

LEEDONG WOOK. (ЖанубийКорея)

АЪЗАМОВ А. (Ўзбекистон)

КЛАУС ХАЙНСГЕН. (Германия)

БАХОДИРХОНОВ К. (Ўзбекистон)

ҒУЛОМОВ С.С. (Ўзбекистон)

БЕРДЫШЕВ А.С. (Қозоғистон)

КАРИМОВ Н.Ф. (Ўзбекистон)

ЧЕСТМИР ШТУКА. (Словакия)

ТОЖИБОЕВ К. (Ўзбекистон)

Таҳририят кенгаши

ҚОРАБОЕВ М. (Ўзбекистон)

ОТАЖОНОВ С. (Ўзбекистон)

ЎРИНОВ А.Қ. (Ўзбекистон)

РАСУЛОВ Р. (Ўзбекистон)

ОНАРҚУЛОВ К. (Ўзбекистон)

ГАЗИЕВ Қ. (Ўзбекистон)

ЮЛДАШЕВ Г. (Ўзбекистон)

ХОМИДОВ Ғ. (Ўзбекистон)

АСҚАРОВ И. (Ўзбекистон)

ИБРАГИМОВ А. (Ўзбекистон)

ИСАҒАЛИЕВ М. (Ўзбекистон)

ҚЎЗИЕВ Р. (Ўзбекистон)

ХИКМАТОВ Ф. (Ўзбекистон)

АХМАДАЛИЕВ Ю. (Ўзбекистон)

СОЛИЖОНОВ Й. (Ўзбекистон)

МАМАЖОНОВ А. (Ўзбекистон)

ИСКАНДАРОВА Ш. (Ўзбекистон)

МЎМИНОВ С. (Ўзбекистон)

ЖЎРАЕВ Х. (Ўзбекистон)

КАСИМОВ А. (Ўзбекистон)

САБИРДИНОВ А. (Ўзбекистон)

ХОШИМОВА Н. (Ўзбекистон)

ҒОҒУРОВ А. (Ўзбекистон)

АДҲАМОВ М. (Ўзбекистон)

ХОНКЕЛДИЕВ Ш. (Ўзбекистон)

ЭГАМБЕРДИЕВА Т. (Ўзбекистон)

ИСОМИДДИНОВ М. (Ўзбекистон)

УСМОҢОВ Б. (Ўзбекистон)

АШИРОВ А. (Ўзбекистон)

МАМАТОВ М. (Ўзбекистон)

ХАКИМОВ Н. (Ўзбекистон)

БАРАТОВ М. (Ўзбекистон)

Муҳаррирлар: Ташматова Т.
Жўрабоева Г.

Мусахҳиҳ: Шералиева Ж.

Таҳририят манзили:

150100, Фарғона шаҳри, Мураббийлар кўчаси, 19-уй.
Тел.: (0373) 244-44-57. Мобил тел.: (+99891) 670-74-60
Сайт: www.fdu.uz

Босишга рухсат этилди:

Қоғоз бичими: - 60×84 1/8

Босма табоғи:

Офсет босма: Офсет қоғози.

Адади: 50 нусха

Буюртма №

ФарДУ нусха кўпайтириш бўлимида чоп этилди.

Манзил: 150100, Фарғона ш., Мураббийлар кўчаси, 19-уй.

**Фарғона,
2021.**

Ш.Абдусаторов	
Анъанавий ўзбек таомларидаги ўзгаришлар ва ундаги новациялар	179
А.Акбаров, Д. Абдуллаева	
“Билса эди чечаклар, гуллар...”	183
Д.Хошимова, М.Мўминова	
«Бобурнома» матнидаги характерлар тавсифида бадиий-тасвирий ифодаларнинг прагматик тадқиқи	186
К.Марасулов	
Хайриддин Султонов ижодида тарихий шахс образларининг ёритилиши	189
М.Мўминова	
«Бобурнома» матнидаги антропонимлар таржималарининг лингвопрагматик хусусиятлари	193
М.Хусанова	
Фарида Афрўз поэтик асарларида табу ва вульгаризмлар экспрессивликни оширувчи восита сифатида	196
Д.Исроилова, Н.Ашурова	
Нофилологик олий таълим муассасаларида мотивацияни шакллантиришнинг ижтимоий-педагогик хусусиятлари	200
Д.Юлдашева	
Матнда аллюзив номларнинг ифодаланиши	204
З.Акбарова	
Тил ва маданиятнинг ўзаро таъсирига доир	207
Ғ.Раҳмонов	
Ўзбек тили синонимик қаторларида айнанлик ва фарқлилик тамойилининг амал қилиши	209
Ш.Алиева	
Тил ва нутқ ҳодисалари	213
М.Ҳожиева	
Термин, атама ва истилоҳ тушунчалари ҳақида	217
Ш.Дадабаева	
Қиёслаш мазмунининг содда гаплар доирасида ифодаланиши	220
Д.Турдалиева	
Мақолларнинг прагматик функционаллиги	223
А.Мусаев	
Дипломатия соҳасига оид атамаларнинг лингвистик тадқиқи	226

 ФАНИМИЗ ФИДОЙИЛАРИ

Илмга бахшида умр	229
-------------------------	-----

УДК: 4+411.9+413.141+415.6

**ФАРИДА АФРЎЗ ПОЭТИК АСАРЛАРИДА ТАБУ ВА ВУЛЬГАРИЗМЛАР
ЭКСПРЕССИВЛИКНИ ОШИРУВЧИ ВОСИТА СИФАТИДА**

**ТАБУ И ВУЛЬГАРИЗМЫ В ПОЭТИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ФАРИДЫ АФРУЗ КАК
СРЕДСТВО ПОВЫШЕНИЯ ВЫРАЗИТЕЛЬНОСТИ**

**TABOOS AND VULGARISMS IN THE POETIC WORKS OF FARIDA AFRUZ AS A MEANS
OF INCREASING EXPRESSIVENESS**

Хусанова Маърифат Ахмаджонова¹

¹**Хусанова Маърифат Ахмаджонова** – Фарғона давлат университети, тадқиқотчи.

Аннотация

Мақолада табу ва вульгаризмлар бадиий матнда экспрессивликни ҳосил қилувчи индивидуал услубий восита сифатида талқин этилади. Одатда, бадиий услубга хос бўлмаган табу ва вульгаризмлар муаллифнинг услубий ўзига хослигини ифода этувчи восита сифатида тадқиқ этилади. Маъзуга доир фикрлар Фарида Афрўз поэтик асарлари мисолида шарҳлаб, далилланади.

Аннотация

В данной статье табу и вульгаризмы трактуются как средства живой стилистики, создающие выразительность в художественном тексте. Обычно табу и вульгаризмы, не свойственные художественному стилю, исследуются как средства выражения авторской стилистической самобытности. Комментарии на эту тему приведены на примере поэтических произведений Фариды Афруз.

Annotation

In this article, taboos and vulgarisms are interpreted as means vivid stylistics which create expressiveness in the artistic text. As a rule, tabu and vulgarisms, which are not related to the belles-lettres, are studied as the means of expression of the author's individual style, proved by commenting on the example of Farida Afruz's poetic works.

Таянч сўз ва иборалар: чегараланган лексика, адабий меъёр, бадиий дид, табу, вульгаризм, экспрессив имконият, персонаж нутқи, семантик бўёқ.

Ключевые слова и выражения:ограниченная лексика, литературная норма, художественный вкус, табу, вульгаризмы, экспрессивная возможность, речь персонажа, семантический оттенок.

Key words and expressions: limited vocabulary, literary norm, artistic taste, taboos and vulgarisms , expressive ability, character speech, semantic connotation.

Индивидуал услуб ўзига хос эстетик идрокка, дидга, жоиз бўлса, бойликка эга бўлган истеъдод соҳибининг ижодини бошқалардан ажратиб, ёрқинлаштириб турувчи алоҳида белгидир. "Шоир – ёзувчи санъаткорликда кўтарила борғани сойи ўзига махсус услуб ярата бошлайди, шоирнинг хаёл, ўй, тушуниш шакллари тугал, комил бўлгач, уларга яраша бир услуби ҳам борлиққа чиққан бўладир" [1]

Адабий тилимизнинг ривожланиб, сайқалланиб боришида бадиий адабиётнинг ўрни беқиёс эканлигини ҳисобга олсак [2], бугунги давр адабиёти ривожига ўзининг салмоқли ҳиссасини қўшаётган ижодкорлар асарларининг тил ва услубини ўрганиш ҳам алоҳида аҳамиятга молик эканлигини таъкидлаш жоиз. Хусусан, Фарида Афрўз поэтик асарларини тадқиқ этар эканмиз, юқоридаги фикрларимиз ўз исботини топа олади, деб бемалол айта оламиз.

Сўз санъаткорининг услуби ривожланган сари унинг мақсади ўлароқ адабий меъёр сайқалланади, жиловланади, янги кашфиётлар билан бойийди ҳам.

Маълумки, сўзлар истеъмол доирасига кўра чегараланади. Улар маълум даражада нутқ услублари доирасида тақсимланиб қўлланилади. Нутқ услублари ичида энг бой ва кенг имкониятларга эга бўлгани бадиий услуб эканлигини ҳисобга олсак, бадиий асар услубшуносликнинг жуда кўп тадқиқотлари манбаи бўлишини, албатта, барчамиз яхши англаймиз.

Ижодкор ўз асарини яратар экан, тил имкониятларидан маҳорат билан фойдаланади. Эстетик таъсир кучини оширишда, ўрни келганда, айрим чегараларни “бузиб ўтади”. Фарида Афрўз шеърларининг ўзига хос томонларидан бири – бадий услубда қўлланилиши жуда кам учрайдиган, одатда, энг нозик бўёқларга эга бўлган сўзлар саралаб ишлатиладиган поэтик асарда бирмунча қўпол, ҳатто ўринсиз деб ҳисобланиш эҳтимоли бўлган чегараланган қатлам сўзларидан ҳам фойдалана олишида.

Нутқда қўлланиш доираси чекланган лексик бирликлардан бири табудир. Табу – диний эътиқод, урф-одат, ахлоққа номувофиқлиги жиҳатидан қўлланилиши ман этилган сўзлар. Пардали сўз ёки ибора[3]. Одатда, бадий асарда персонажлар нутқини индивидуаллаштириш учун камдан-кам қўлланилиб, шеърый асарларда ҳам муайян мақсад билан ишлатилишини кузатамиз:

Баъзан йиғламоққа баҳона бўлмас,
Қўя қолай десанг, ўпканг тўлади.
Йиғламай яшайман, дейсану, бироқ
Кўнгил кўчасида кимдир ўлади.

Одатда, табуларнинг ўрнида эвфемизмлар (гр. euphemeo – яхши гапираман сўзидан) қўлланилиб, қўлланилиши ноқулай бўлган сўзнинг ўрнига “юмшоқроқ”, “силлиқроқ” сўз танланади. Эвфемизм халқлардаги урф-одат, маданий савиянинг даражаси, эстетик дид ва этик нормаларнинг ривожланиши билан боғлиқдир. Бадий асарларнинг ҳаётийлигини, миллий колоритини кучайтириш мақсадида адиб ва шоирлар эвфемизмлардан унумли фойдаланадилар[4]. Лекин поэтик асарларда табуларнинг қўлланилиши доим ҳам дидсизлик ёки одобсизлик бўлавермайди. Шоирнинг етказмоқчи бўлган фикридаги шиддат эвфемизмлардаги “пардага қаноат қилмайди”, сўзларни айнан, ҳеч қандай юмшатишларсиз, “ўрашларсиз” ишлатишга интилиш кучли экспрессия ҳосил қилади:

- а) Олтин олма ардоқладим,
боғимда,
Ғаюрларим узиб кетди,
бағримдан,
Ичса *илон ўлар* эди,
қонимдан,
Энди сенинг боғларингда куз йиғлар,
Энди менинг қисматимда сўз йиғлар.
- б) Опа, тўшагингда *илон бормиди*,
Чаёнлар бормиди, ухполмадим ҳеч.
Бир кунгина қолиб ўрнингда, э, воҳ,
Афтода ҳолинг-ла йиғладим бу кеч.

Поэтик нутқда қўлланилаётган табулар муаллиф фикрини аниқ ифодалаш, қолаверса, сўзни қўллаётган персонаж характериға хос бўлган жайдарилик, жасорат, адолатпарварлик хислатларини янада ёрқинроқ акс эттиришга хизмат қилади.

Фикримизни яна қуйидаги мисоллар билан далиллаш мумкин:

- в) Салом қилгин кетмонга,
Сени малак *туққанмас* ...
- г) Аёлни сев,
аёлга ёлбор,
Минг бир кеча эртақларинг айт,
Алпомишлар *туғиб беради*.
Аёлни сев,
Остонасин ўп,
Қаср қурма, кўнглини сўра,
Бало келса туриб беради.
Аёлни сев,
ўламан, дегил,
Ишқ яратган парвардигордан
Сенга умр сўраб беради.

Кўриб ўтилганидек, шоир поэтик нутқида *ўлмоқ* сўзи, *айниқса*, кўп қўлланилади, мисолларни давом эттириш мумкин:

- а) *Илон, чаён* сиққан юртга
Сигмаганим отам-ов!
Юрагини қашқирларга
Талатганим отам-ов

Э воҳ, фалак, тушунмайман,
Жумбоқ эрур ҳар ишинг.
Яхшиларга юриминг йўқ,
Ёмонга ҳеч *ўлиминг!*

- б) Онангни яхши кўрсанг, ўзим ўргилай сендан,
Кўзингга қараб туриб, ҳеч *келмайди - да ўлгим!*

- в) Менсиз ҳам
кунларинг кулиши мумкин,
Яримта ойлар ҳам тўлиши мумкин,
Соғинчдан одамзот *ўлиши мумкин*,
Синглим,
Йўлларингга қараб яшайман.

Тилшуносликда вульгаризмлар деб аталувчи ҳақорат сўзларида ўта салбий муносабат, камситиш, менсимаслик, ҳақорат каби бир қатор ифода семалари жуда очиқ кўриниб турган бўлади. Бундай сўзлар кўпроқ номинатив маъноларига кўра эмас, айти шу коннотатив маъноларига кўра нутқда яшайди. Ҳақорат сўзлари бадиий асарларда, асосан, қаҳрамонлар нутқида яшайди. Лисоний таҳлил жараёнида бадиий асарга олиб кирилган вульгаризмларни кимнинг (жинси, ижтимоий табақаси, мавқеи, ёши кабилар) нутқида ишлатилаётганлигига қараб гуруҳлаш, қандай вазиятларга ва нима сабабдан қўлланилаётганлигини ҳамда уларнинг лексик-семантик таркиби, шевага хосланганлиги кабиларни аниқлаш мумкин бўлади. Поэтик нутқда баъзан лирик қаҳрамон тилида ҳам вульгаризмлар кузатилади. Бунда турли мақсадлар билан, жумладан, бирор объект – образга нисбатан кучли нафратни ифодалаш учун қўлланади:

- а) Эшик қоқиб турар гадодек,
Топганингни бергин - да, кузат.
У суллоҳга ён бериб қўйма,
Жаҳаннам у, туби йўқ ғафлат.

б) Бунда бари чала қолди,
Қозон қайнар қопқоқсиз.
Ҳар *бетавфиқ* чўмич солар,
Овқатим пишар тузсиз.

- в) *Бетавфиқ* ота бир кун
Келдию йўл бошлади.
Гўдақларин арранинг
Бир ёнига ташлади.

Лирик қаҳрамон нутқида ишлатилганда фақат туйғуларни эмас, лирик қаҳрамоннинг кайфиятини ҳам, хусусан, надомат, дилгирликда эканлигини ифодалаши мумкин:

Майли,

Мен кетаман,

Қайтиш йўқ асло,

Қайтса қайтаверсин *сурбет* фасллар.

Ёлворма, шамоллар, ёмғир, йиғлама,
Тиз чўкиб бўзлама, етим тилаклар,
Жонимни тиғлама!

Поэтик асарларда ҳам худди насрий асарлардагидек, қаҳрамонлар нутқида унинг индивидуал хусусиятларини акс эттириш учун вульгаризмлар қўлланади, масалан, қаҳрамоннинг салбий характерини, ахлоқсизлигини кўрсатиш учун ҳам қўлланиши мумкин:

-Сенга нима, қизталоқ,
Сенга ўтин керакмас!
Сен ёлғизсан, сенга не,
Барибир олов етмас.

Вульгаризм денотатив маъносидаги салбий бўёқ билан эмас, бир даражада ижобий маънони ифодалаб, енгил эркалаш ёки кулги қўзғатишга хизмат қилиши ҳам мумкин:

а) Чол ўзида йўқ хурсанд,
Йўл – азобдан қутулди.
Лек босди уни бир ўй:
...Буюғи қандай бўлар.
Ахир шунча йўл ҳамдам ...
Овсарроқ бўлса бўлар!
Таклиф этди йигитни
Бир пиёла яхнага.

Демак, поэтик асарларда ҳам истеъмоладойраси чегараланган сўзлар – эскирган сўзлар, диалектизмлар, табу, вульгаризмлар қўлланиб, улар асарнинг таъсирчан, халқ тилига яқин бўлишини таъминлашда муҳим аҳамият касб этади. Қолаверса, бундай сўзлар лирик қаҳрамон ва персонажлар тилида қўлланиб, нутқ орқали қўрсатилаётган вазиятни тўлиқ, сўзловчининг фикрларини мукамал ифодалашга ёрдам беради.

Фарида Афрўз поэтик асарлари мисолида кўриб ўтилган истеъмоладойраси чегараланган сўзлар бадий нутқда ўринли қўлланиши билан ижодкор услубини индивидуаллаштириш, унинг нутқ экспрессивлигини ошириш билан бирга, жоиз бўлса, бадий услуб имкониятларини янада кенгайтиришга хизмат қилиши мумкин.

Адабиётлар:

1. Фитрат. “Адабиёт қоидалари”. Т., “Ўқитувчи”, 1995 й.
2. Қосимова М. Ёзувчи услубининг лингвистик омиллари // “Тилшунослик ва адабиётшунослик масалалари” . Андижон, 2002 й.
3. Саримсоқов Б., Ҳотамов Н. Адабиётшунослик терминларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати. Тошкент, 1983.
4. O'sha asar
5. Афрўз Фарида (Бўтаева). “Ўша кун – бугундир”. Сайланма. Тошкент.: “Шарқ”, 2013.

(Тақризчи: А.Мамажонов – филология фанлари доктори, профессор).